

неможливість достовірно визначити точні результати від використання інтелектуального капіталу.

Розповсюдження також набувають методи експертної оцінки. На нашу думку, для України найбільш перспективним є метод автономного оцінювання інтелектуальної діяльності, здійснюється шляхом залучення вітчизняних експертів з питань оцінки нематеріальних активів.

Висновки

Нематеріальні активи набувають поступового визнання суб'єктами господарювання. Їхнє використання в практичній діяльності з метою підвищення прибутковості підприємств активізує теоретичні розробки відповідного спрямування. З'ясування сутності нематеріальних активів, особливостей їх окремих видів, аналіз достатності та якості правового і методичного забезпечення залишаються важливими складовими забезпечення ефективного функціонування ринку нематеріальних активів в Україні.

Література

1. Куцик В.І, Медвідь Я.Я. Особливості формування активів торговельно-го підприємства в сучасних умовах // Вісник НЛТУ. – 2008. – Випуск 18.
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» затверджене наказом Міністерства фінансів України від 18.10.99 р. №242. – zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. №2755-VI. – К.: ДП «ІВЦ ДПА України», 2010. – 336 с.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV. – Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №№40–44.
5. Національний стандарт №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. №1440. – zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg
6. Національний стандарт №4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності» затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 03.10.2007 р. №1185. – zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg

В.А. ПРЕДБОРСЬКИЙ,
к.е.н., професор, Національна академія внутрішніх справ

До проблеми детінізації неформального сектору економіки

У статті розглядаються особливості неформального сектору вітчизняної економіки як сегмента тіньової економіки, дається аналіз можливих наслідків його реакції на реалізацію сучасної політики обмеження його тіньової складової.

В статье рассматриваются особенности неформального сектора отечественной экономики как сегмента теневой экономики, приводится анализ возможных последствий его реакции на реализацию современной политики ограничения его теневой составляющей.

The article discusses the features of the informal sector of the domestic economy as a segment of the shadow economy and its limit of the shadow part, an analysis of the possible consequences and reactions to the implementation of modern politics.

Постановка проблеми. Стрімкий рівень тінізації соціально-економічних відносин пов'язаний з протиріччями трансформаційних процесів, із виконанням тіньовою економікою, окремими її сегментами, неформальною економікою зокрема, своєрідної позитивної «будівничої» функції як загального інструменту-компенсатора надлишкового тиску держави. Обмеження цієї функції є вкрай небезпечним, сприяє різкому посиленню більш небезпечних форм тінізаційних процесів, руйнівних для соціально-економічної структури.

На дослідженні цієї «прихованої» важливої функції сегмента тіньової-неформальної економіки і спрямована **мета статті**.

Необхідність протидії тіньовій економіці знайшла відображення у ряді важливих законодавчих, нормативно-правових актах держави, таких як Закон України «Про боротьбу з корупцією» (1995), Указ Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією» (2003 р., №84/2003), проект Державної програми детінізації економіки, комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки, затвердженої Указом Президента України (2000 р., №1376/2000), Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007–2009 роки, Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» (2005 р., №1615/2005) тощо, постанови Кабінету Міністрів України з питань відстеження процесів тонізації економіки та розроблення рекомендацій щодо обмеження її зростання.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. До вітчизняних дослідників цього небезпечного соціально-економічного явища відносяться праці В.Д. Базилевича, А.В. Базилюка, О.І. Барановського, В.М. Бордюка, З.С. Варналя, А.С. Гальчинського, С.О. Коваленка, І.І. Мазур, В.О. Мандибури, О.І. Пасхавера, В.М. Поповича, О.В. Турчинова та інших. Значний внесок у розробку адміністративно-правових та кримінально-правових аспектів протидії корупції зробили вітчизняні вчені-юристи. В той же час у зв'язку з недостатнім системним вивченням явища тіньової економіки як ор-

ганічної ланки дисфункційного розвитку державного управління, масштабних обсягів їх поширення в трансформаційний період сутність тіньової економіки та її окремих сегментів, їхніх функцій у вітчизняних умовах потребує подальшого спеціального вивчення.

Виклад основного матеріалу. В значній мірі об'єктивний характер домінування в економічній структурі суспільства, що перебуває у стані трансформації, паразитарного елітного (олігархічного) сектору спричиняє кумулятивний ефект підсилення тінізаційних процесів в інших секторах економіки за рахунок архаїзації соціально-економічних форм, виштовхування їх елітним сектором із звичних місць та функцій в економічній структурі, поширення при цьому великого обсягу маргінальних (експлоярних) неформальних зв'язків [1, С. 234–271]. Тіньова – неформальна економіка суспільств традиційного типу за умов квазіринкових перехідних процесів набуває величезних масштабів. Якщо в умовах ефективного розвитку суспільної системи, забезпечення функціонування сильної держави неформальні утворення значною мірою перебувають у згорнутому вигляді, то за умов модернізації при одночасному застосуванні моделі відкритої економіки і тиражування всередині країни цивілізаційно невластивих засад розвитку неформальна економіка вибухоподібно розширює обсяг та спектр своїх перетворених форм [1, с. 217–234]. Таким чином, цей сектор економічної структури, перебуваючи на її периферії, продемонстрував стійкий імунітет як до намагань її знищення та підпорядкування залишків загальному одержавленню економіки, так і надання йому розвинутих ринкових форм.

Визначення категорії «неформальна економіка» в теорії тіньової економіки як діяльності, що перебуває за межами інституційованих норм, передбачає поділ її на два якісно різні блоки [2].

Перший блок представлений тіньовою економікою як девіантною діяльністю, що здійснюється за межами вимог тих чи інших формалізованих інститутів господарської практики (реєстрації і ліцензування, оподаткування, подання звітності, виконання вимог щодо регламентації господарської діяльності, інституційних вимог до бюджетного процесу тощо). При цьому неформальна (тіньова) економіка перебуває не поза інституційним середовищем, а всередині його, як секторне тіньове утворення. Останні створюють власні підсистеми позазаконних правил, які виступають як функціональні двійники заперечуваних легальних норм. Ігнорування формалізованих інститутів тягне за собою встановлення квазінормативних (квазіконтрактних, на думку С.Ю. Барсукової) нелегальних відносин з легальними або нелегальними партнерами. Класичним прикладом цих двох варіантів неформальної економіки є зв'язки підприємців з корумпованими чиновниками та криміналітетом. Самі намагання встановлення регулярних відносин із силовими партнерами легального і нелегального спрямування, що становлять неформальну систему управління, здійснюються в першому випадку за допомогою

корупції, у другому – за допомогою кримінальної «унії» – нелегального контрактного права. Створення неформальної системи нормативного забезпечення підприємництва слід розглядати як формування альтернативного інституційного його середовища з метою використання можливостей подальшого залучення альтернативних організаційних, податкових, фінансових тощо ресурсів, а також трансакційних витрат порівняно з тими, які використовуються у межах офіційної економіки. Цей блок становить неформальну економіку у широкому розумінні цього слова, яке практично зливається з поняттям «тіньова діяльність». Інший великий блок неформальної економіки у вузькому розумінні, який, власне, і є неформальною економікою з іманентно притаманними їй механізмами – це так звана мала економіка, функціонування якої на власній основі передбачає з самого початку використання неформальних зв'язків. Мала економіка в значній мірі не порушує господарського законодавства, оскільки нормативно-правовий вплив держави є обмеженим, неефективним, недосконалим, у зв'язку з чим його слід обмежувати. Офіційна позанормативність малої економічної діяльності є однією з основ сучасного суспільства, об'єктивної закритості цієї важливої і осяжної економічної форми для країн селянської цивілізації [1, с. 184–234]. Статистична пряма невідповідність малої економіки є логічним продовженням іманентно властивої їй нетранспарентності.

До цього блоку неформальної економіки слід віднести, зокрема, малі економічні форми, в тому числі малий бізнес, який знаходиться на спрощеній системі оподаткування (платники єдиного податку) у сфері торгівлі, громадського харчування, будівництва, сфері послуг домашньої економіки та сільського господарства. Цей «сірий» сегмент тіньової економіки дуже чутливий до надлишкового адміністративного тиску і втручання держави та швидко набуває форми «чорного» сегменту своєї метаморфози при цьому.

Даний блок неформальної економіки також представлений малими формами наркоторгівлі, контрабанди, торгівлі людьми та нелегального їхнього трафіку через кордон, виготовлення та торгівлі зброєю, виготовлення фальшивих документів і грошових знаків, виготовлення і реалізації порнографічної продукції, рекету, проституції, сутенерства тощо.

«Сірий-чорний» симбіоз неформальної економіки легко пристосовується до змінних умов середовища її існування, перекидаючи свої ресурси в одну з можливих ефективних форм метаморфози, домінуючої за конкретно історичних умов.

Новітні часи квазіринкових трансформацій до суперечностей вказаної моделі неформальної економіки додали суперечності її сільової організації, яка є своєрідним проявом суперечностей між індустріальними вузловими (елітними) зонами і позавузовими здебільшого неформальними утвореннями.

Обсяги тіньової складової підприємництва першого блоку як спосіб отримання наддоходів більше представлені у діяльності бізнес-елітних структур великих індустріальних центрів країни, які замикають на собі накопичення величез-

них обсягів виробничого капіталу, його трансформації у спекулятивний капітал за допомогою приватизаційних процесів, сировинного та інтелектуального потенціалу регіонів.

Економіка малих економічних форм, як другий блок неформальної складової, побудована на двох її основних атрибутах: обмеженість доходів та індивідуалізація потреб. Перший обумовлений потягом до економії грошових коштів; відповідно мала економіка ґрунтується на компенсаційній ролі другої зайнятості по відношенню до обмеженості сімейного бюджету. Друга ознака обумовлена відносною незалежністю первісної ланки – сім'ї чи общини, в цьому сенсі мала економіка знімає суперечності між індивідуальними потребами господарської одиниці – сім'ї, общини та масовим виробництвом. При такому підході до функції малої економіки нема підстав стверджувати про наявність прямого зв'язку розвитку її розширеного відтворення з загальними закономірностями циклу тінізації: мала неформальна економіка не являє собою органічного цілого і теж диференційована щодо опозиції – вузловий центр – позавузловий простір.

Якщо друга неформальна зайнятість у позавузловому просторі є прямим проявом традиційного типу вітчизняної економіки, закономірно високої питомої ваги у цьому типі домашньої праці та господарювання і, як наслідок цього, постійний дефіцит грошових коштів внаслідок натурального типу господарювання, то домашня економіка у вузлових центрах, виступаючи передовсім як перетворена форма селянської домашньої економіки у нових умовах, реалізує потребу «втечі» від тиску урбанізації, потягу до комфортного та адаптованого до високого рівня споживання потреб життя.

Аналіз складових двох блоків неформальної економіки показує, що власне неформальною є економіка позавузлових центрів тиск на яку і, як наслідок, її архаїзація сприяє зміщенню її у бік кримінального сектору тіньових процесів, масової тіньової мотивації діяльності.

Розвиток сучасної форми елітного сектору в аграрній сфері, що виявилось, зокрема, у високому ступені монополізації закупівлі і переробки сільськогосподарської продукції, експансії ринкових цін, їх ножиці у цінах на сільськогосподарську і промислову продукцію, стрибок цін на пальне, мінеральні добрива та сільгосптехніку призвели до суттєвого зниження рівня виробництва, стрімкого зростання прихованого та зареєстрованого безробіття. Особливо це стосується гендерного фактора, суттєвого погіршення економічного становища жінки, її фронтального виштовхування у тіньову сферу. Це не могло найсуттєвішим негативним чином не позначитися на проблемах сім'ї та підростаючого покоління.

Якщо у стислому вигляді підсумувати аналіз гендерних особливостей вітчизняних галузевих змін зайнятості за час квазіринкових реформ, то слід зробити такий узагальнюючий висновок: при скороченні загальної кількості зайнятих у ряді галузей темпи зниження жіночої зайнятості здійснювалися випереджаючими темпами.

У зв'язку з тим, що праця жінок у домашній економіці позавузлового простору практично не оплачується, вона не потрапляє до національної статистики і не враховується при розрахунках ВВП. Це породжує суттєву соціально-економічну проблему, пов'язану з недо врахуванням трудового внеску жінок у суспільний розвиток країни, обмеженням їхньої участі у політичному житті.

За останні роки фахівці відзначають стійку тенденцію до перетікання робочої сили, яка вивільняється з офіційного сектору зайнятості у сферу тіньової економіки. Особливо це характерно для зайнятості жінок, яких дискримінація та жорстка конкуренція за робочі місця виштовхнула із сфери офіційної зайнятості в тіньовий простір: на ринки, в підземні переходи, в тіньову міграцію тощо. Треба зазначити, що зайнятість у тіньовій економіці, особливо у неформальному секторі, стала своєрідною «жіночою» нішею на вітчизняному ринку праці [4].

Т. Шанін зазначає, що при занепаді сильної держави і нездатності капіталістичного способу господарювання швидко зайняти її місце, включення у неформальну економіку для більшості населення, особливо на селі, є єдиною стратегією самозахисту, виживання [5, с. 114]. Це породжує в умовах перманентної кризи державного управління цілу низку процесів спадної соціально-економічної ефективності та тінізації соціально-економічних процесів, архаїзації, зміщення всієї соціально-економічної структури у бік антидемократичних, силових, криміналізованих явищ, посилення бюрократизації адміністративної системи тощо.

Сучасна стратегія обмеження неформального сектору, вирішення бюджетних проблем за його рахунок, перекладання на його плечі головних завдань щодо подолання бюджетних дефіцитів, яка представлена у реальній адміністративній практиці посилення тиску державних органів, зокрема податкової служби, складається з таких основних напрямів:

- по-перше, розширення сфери і методів адміністративного контролю, впровадження нового виду перевірки – фактичної, що здійснюється за місцем фактичного провадження платником податків діяльності, розташування господарських або інших об'єктів права власності такого платника щодо дотримання порядку здійснення ним розрахункових операцій, ведення касових операцій, наявності ліцензій, патентів, свідоцтв, виробництва та обігу підкацізних товарів, дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення та оформлення трудових відносин з працівниками, а також здійснення фізичною особою підприємницької діяльності без державної реєстрації;

- по-друге, розширення підстав для позапланових виїзних перевірок (наприклад, за несвоечасне подання податкової декларації та у випадку, якщо підприємство чотири квартали поспіль показує збиток), які до того ж тепер можуть ініціювати просто за рішенням керівника органу податкової служби. Нагадаємо, що раніше це можливо було лише за рішенням суду;

- по-третє, запровадження непрямих методів, які за своїми функціональними властивостями є скоріш інструментом

податкового контролю за діяльністю елітних структур. Метод звичайних цін і зараз прописаний у Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств», проте так і не реалізований на практиці. ПК розширює перелік обставин, за яких контролюючі органи можуть його застосувати для визначення бази оподаткування та донарахування податків. Новацією є те, що він може поширюватися на операції платника податку із суб'єктами господарювання, які працюють за спрощеною системою оподаткування;

– по-четверте, розширення доступу податкової служби до інформації про платників податків. Щодо неформального сектору, то його особливістю якраз є те, що він працює з державою, її органами фінансового контролю на принципах «чорного ящика». Згідно з кодексом органи податкової служби можуть отримувати інформацію про фінансовий і майновий стан та операції платника податків від банків, нотаріусів, митниці, інших органів державної влади [6].

Запровадження цієї стратегії посилює адміністративні обмеження, регламентацію і прирікає діяльність неформального сектору на інтенсивні тінізаційні процеси, перехід до «чорної» стадії метаморфози.

Фундаментальні підходи до реформування неформальної економіки, зокрема у зв'язку з введенням в дію Податкового кодексу, мають враховувати особливості цього сектору, особливу його функцію – функцію виживання: замість збільшення адміністративного тиску на нього слід було б забезпечити функціонування засад соборної організації [1, с. 459–488], солідарної підтримки та допомоги, інституційної комплементарності (взаємодоповнюваності) [7, с. 38–41], які іманентно властиві спадковим закономірностям вітчизняної організації.

Висновки

Тіньова – неформальна економіка суспільств традиційного типу за умов ринкових перехідних процесів набуває величезних масштабів. Якщо в умовах ефективного розвитку суспільної системи неформальні утворення значною мірою перебувають у згорнутому вигляді, то за умов модернізації при одночасному застосуванні моделі відкритої економіки і тиражування всередині країни цивілізаційно невластивих засад ро-

звитку неформальна економіка вибухоподібно розширює обсяг та спектр своїх перетворених форм. Таким чином, цей сегмент економічної структури, перебуваючи на її периферії, продемонстрував стійкий імунітет як до намагань її знищення та підпорядкування залишків загальному одержавленню економіки, так і надання йому розвинутих ринкових форм.

«Сірий–чорний» симбіоз неформальної економіки легко пристосовується до змінних умов середовища її існування, перекидаючи свої ресурси в одну з можливих ефективних форм метаморфози, домінуючої за конкретно історичними умовами.

Це породжує цілу низку процесів спадної соціально–економічної ефективності та тінізації соціально–економічних процесів, архаїзації, зміщення всієї соціально–економічної структури у бік антидемократичних, силових, криміналізованих явищ, посилення бюрократизації адміністративної системи.

Фундаментальні підходи до реформування неформальної економіки, зокрема у зв'язку з введенням в дію Податкового кодексу, мають враховувати особливості цього сектору: замість збільшення адміністративного тиску на нього слід було б забезпечити функціонування засад соборної організації, інституційної комплементарності (взаємодоповнюваності), які іманентно властиві закономірностям вітчизняної організації.

Література

1. Предборський В.А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. – К.: Кондор, 2005. – 614 с.
2. Барсукова С.Ю. Неформальная экономика и сетевая организация пространства в России. – <http://www.socio.ru/wr/00-1/Barsukova.htm>.
3. Панченко О. Украина живет по закону на 4,6% // День. – 1999 (7 жовтня). – С. 2.
4. Хоткина З.А. Гендерный подход к анализу труда и занятости. – <http://www.ow1.ru/library/O45t.htm>.
5. Шанин Т. Неформальная экономика // Вопросы философии. – 1990. – №8. – С. 110–116.
6. Молдован О. Податковий кодекс: чи буде краще для України // Дзеркало тижня, 27 листопада 2010 р.
7. Оу Ингиу. Японский менеджмент: прошлое и будущее. – М.: Эксмо, 2007. – 160 с.

А.В. ЦИГАНЮК,
к.е.н., завсектором, НДЕІ

Світові тенденції галузевих структурних зрушень в економіці

У статті автором здійснено узагальнення світових тенденцій провідних країн світу відносно напрямів змін структури виробництва товарів та послуг у розрізі видів економічної діяльності.

В статье автором проведено обобщение мировых тенденций ведущих стран мира относительно направлений

изменений структуры производства товаров и услуг в разрезе видов экономической деятельности.

In the article the author conducted generalization generalization trends leading countries in the world Regarding direction changes to the production structure of goods and services in the economic activities breakdown species.